

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УЧАСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІЗАЦІЇ ТИЛОВИХ РЕЗЕРВНИХ ЧАСТИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ТА РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1917 РОКУ

© Химиця Н.О., 2001

З'ясовується роль молоді у процесі українізації тилових резервних частин Південно-західного та Румунського фронтів навесні-влітку 1917 року.

The article is dedicated to the role of young people in the process of the ukrainization of the rear garnisons of the South-West and Rumanian fronts during spring and summer of 1917.

Зростання зацікавлення історією українського молодіжного руху різних періодів безпосередньо пов'язане з утвердженням української державності в наш час. Потреба осмислити історичний досвід державотворення, його позитивні і негативні сторони порушує проблематику історії розвитку національно-визвольної боротьби за відновлення української державності.

Одним з найважливіших рушіїв визвольних змагань українців за відновлення своєї державності у 1917 році був український військовий рух. У першу чергу процес українізації охопив запасні частини та гарнізони, які мали постійний контакт із населенням тилу. Навесні 1917 року загальна чисельність їх на території України становила 400 тис. осіб: Одеса – 50 тис., Харків – 40 тис., Київ – 35 тис., Миколаїв – 35 тис., Катеринослав – близько 20 тис., Полтава – 15 тис. [1, с.24]. Головними діючими чинниками українізації тилових гарнізонів були українські інтелігенти, які переважно займали посади прапорщиків та старшин. Цими двома категоріями у російському війську була представлена українська молодь, а саме: випускники шкіл прапорщиків, студенти, вчителі. Вони займалися агітаційною роботою, були ініціаторами та організаторами перших солдатських зібрань. Так, “Робітничая газета” за 1917 р. повідомляє, що у деяких тилових містах України ініціаторами та організаторами перших солдатських зібрань були молоді прапорщики. У Феодосії в кінці березня 1917 р. відбулося велике солдатське зібрання за ініціативою полковника Петрова і прапорщика Курявого. На ньому було обрано тилу українську Раду [2]. А віче 674 пішого Золотоноського полку, що проходило 22 квітня 1917 р., постановило: “... утворити Українську національну армію усіх родів зброї з тилових військових частин...” Головував на вічі прапорщик Маслюк [3]. В Одесі на зібранні солдат-українців запасного артилерійського дивізіону було закладено громаду вояків українців-артилеристів. Ініціатором зібрання та найбільш палким промовником на ньому був прапорщик Щоголяв [4].

Центром українського військового руху був Київ. Тут молоде старшинство проводило активну агітацію серед студентства та середньошкільної молоді. Вже 3 березня 1917 р. за його допомогою було організовано студентське віче, яке нараховувало кількасот учасників. Віче заманіфестувало свою підтримку українського військового руху [5, с.26]. 11 березня 1917 р. у Києві відбулося віче українських солдатів і офіцерів. Це віче ухвалило організувати Український охочекомонний полк з вільних від військової служби людей і обрало тимчасове військове бюро з 7 членів. Від студентства Києва на ньому виступив М. Єремійв і підтримав резолюцію віча [6, с. 107].

Аналіз джерельних матеріалів свідчить, що українське студентство відіграло важливу роль у розгортанні національно-визвольного руху саме в тилкових гарнізонах. До того ж ця національно-культурна та політична робота проводилася ним дуже організовано та планомірно. Саме у Києві студентський рух найшвидше заявив про себе як про впливову суспільну силу. Так, 3 березня 1917 р. відбулося перше зібрання українського студентства всіх вищих шкіл Києва. На ньому було вирішено заснувати центральний керівний орган всіх київських вищих шкіл – Головну українську студентську раду [7]. Незабаром, 8 березня 1917 р., ця організація звернулася із великою відозвою до українського демократичного студентства. У документі наголошувалося на важливості сучасного моменту і закликалося проводити агітаційну та роз'яснювальну роботу на всіх зборах, вічах, в пресі, в армії з метою якнайшвидшої українізації [8].

Під впливом подій у Києві активізується українське студентство інших міст Наддніпрянщини. Так, на зборах Центрального українського студентського комітету Харкова, що відбулися 20 квітня 1917 р., також було підтримано українізацію російського війська [9]. А газетні матеріали свідчать, що українські студенти брали активну участь в українізації таких важливих тилкових гарнізонів, як Полтава та Одеса.

Першим важливим здобутком національного визвольного руху у запіллі була організація 1-го українського полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького. Формування його завершилося у квітні 1917 р., незважаючи на рішучий опір з боку російської військової влади та російських демократичних партій. До полку вписалося 3574 вояки, а старшинський склад заповнила свідома українська молодь, що майже самовільно залишила свої попередні посади [10, с. 16]. Паралельно більш радикальне студентство розпочинає творення своїх військових формувань. Так, 21 квітня 1917 р. для збереження порядку в Києві було організовано українську міліцію (поліційну сторожу) з українців-студентів Київського університету [11].

Навесні 1917 р. організуються українські військові формування із учнів старших класів. У Києві спочатку зорганізувалося товариство середньошкільної молоді “Січ” [12]. Про військово-спортивний характер його можна судити із програмових документів товариства. Так, головною метою “Січі” було: “... ширити національну свідомість, учити товариського життя й дисципліни, плекати любов до України й українського народу й, виходячи з засади “в здоровому тілі – здоровий дух”, дбати про тілесні виховання через гімнастику і вправи” [13].

Такі ж організації навесні 1917 р. виникли в Одесі, Харкові, Сімферополі. Зокрема, в Одесі за почином “Союзу Української Молоді” (об’єднання семінаристів, гімназистів та учнів старших класів міста) в квітні 1917 р. було засновано одеську “Січ”. Формування нараховувало близько 200 осіб і після проходження навчання використовувалося для вартової служби [14, с.207]. У Харкові діяла Українська національна сотня, укомплектована із вихованців трьох найстарших класів місцевих середніх шкіл. В сотні було заведено сувору дисципліну та обов’язкове навчання військового строю українською мовою [15, с.66]. У Сімферополі Союзом молоді (організація учнів середніх навчальних закладів) було утворено відділи для охорони суспільного порядку [16, с.188]. У київській пресі за квітень 1917 року є відомості про заснування молодіжних спортивно-військових формацій на Катеринославщині та Полтавщині [17, 18].

Осередком і провідним центром українських організацій середньошкільників влітку 1917 року став Київ. У червні з ініціативи кількох українських гуртків відбулися збори

представників українців – середньошкільників м. Києва в українському клубі “Родина”, на яких було ухвалено організувати всіх середньошкільників в один союз під назвою “Осередок Українських Середньошкільних Організацій м. Києва”. Осередок об’єднав біля 2000 учнів середніх шкіл міста. Також на цих зборах було прийнято резолюцію, в якій середньошкільна молодь висловила готовність віддати себе на послуги українському народові [18, с.14]. Відразу ж після зборів виконавчий орган “Осередку” розпочав активну працю, і через місяць всі міста України були покриті густою сіткою “Осередків середньошкільників”. Почав виходити друкований орган комітету “Каміняр”. Активний учасник українського військового руху Б. Монкевич, характеризуючи діяльність української шкільної молоді м. Києва зазначав, що: “...молодь розпочала культурну працю серед російського війська, а також виступала в ролі агітаторів за українське національне відродження [19, с. 19].

Логічним наслідком розгортання українського військового руху в російській армії була українізація військових навчальних закладів колишньої Російської імперії. У російській армії фахова військова підготовка розпочиналася з дитячих років і складалася з трьох етапів. Вже з 12 років хлопчиків муштрували у кадетських корпусах (згодом військових гімназіях). Напередодні Першої світової війни у 29 корпусах навчалося 11 тис. кадетів. Проте у перші дні революції національний рух ще мало охопив кадетські корпуси, розташовані на Україні. Тільки у Києві 12 березня 1917 р. рота кадетів – вихованців Володимирського корпусу в кількості 150 осіб виступила з підтримкою українських національно-політичних домагань [5, с. 27].

Значно швидшими темпами проходила українізація військових (юнкерських) училищ. Такі військові школи, що безпосередньо готували офіцерські кадри, діяли в Києві, Одесі та Миколаєві ще до I-ї світової війни. Згодом через нестачу офіцерських кадрів на Україні було засновано декілька шкіл прапорщиків, що готували офіцерів-піхотинців. У Російській імперії навчання у таких закладах становило другий етап підготовки військових кадрів [20, с.8]. Перша спроба українізації військових шкіл була зроблена юнкерами Києва 30 березня 1917 р. Так, окреме зібрання юнкерів-українців усіх військових шкіл міста звернулося до Українського військового комітету, Ради солдатських депутатів і солдатських депутатів Петроградської округи та військового міністра з вимогою, щоби:

“1. Всі полки, що стоять на землі українській, комплектувалися виключно з українців (солдатів та офіцерів);

2. Українців, які скінчили військові школи, призначати в полки, які стоять на Україні;

3. Для навчання у військових школах всіх українців посилати виключно в школи, що на українській землі” [21].

9 квітня 1917 р. відбулося віче офіцерів, лікарів, військових урядовців, юнкерів та солдатів м. Харкова. У резолюції, яку винесло віче, також йшлося про те, щоби офіцерам-українцям дати право записуватися в українські полки по закінченню військових шкіл та шкіл прапорщиків, а офіцери-українці мали право переводитися туди, де є солдати-українці [22]. Більш рішучою була ухвала гуртка юнкерів і офіцерів Віленської військової школи у Полтаві. Вона містила вимогу створення національного українського війська. Для її реалізації гурток вирішив: пропагувати ідею заснування українських полків; налагоджувати стосунки з українськими військовими організаціями; посилати представників до військових організацій у Києві і Харкові; налагоджувати стосунки з місцевими українськими організаціями; підтримувати тісні стосунки з товаришами-українцями, що підуть у військо офіцерами; передплачувати на кожен роту українські часописи та журнали і дбати про поширення національної освіти між юнкерами й офіцерами [17].

У квітні 1917 р. українізація юнкерських шкіл набуває більшого розмаху. У військових школах колишньої Російської імперії активно діють українські товариства. Для координування їх роботи 15 квітня у Києві було засновано Союз українських юнкерських товариств військових шкіл Росії [23]. Всі заходи ця організація здійснювала, співпрацюючи із Військовим клубом ім. П.Полуботка. Також до Ради клубу входили два представники від юнкерських училищ м. Києва [24, 25]. В кінці квітня засновується ще один координуючий орган – Всеукраїнська юнкерська спілка. Вона об'єднувала 32 військові школи [26]. Про мету створення цієї організації зазначалося у відозві Ради спілки: “об'єднати всіх юнкерів, котрим не байдужа доля України, заснувати українські громади при кожній військовій школі” [27]. Також в цей період Всеукраїнська юнкерська спілка порушує питання про відкриття української військової школи у Києві. Тому Рада всеукраїнської юнкерської спілки разом із Організаційним українським військовим комітетом розпочала роботу над перекладом навчальної військової літератури [27].

Проте спонтанне поширення українського військового руху потребувало певних організаційних форм та плановості. У зв'язку з цим за ініціативою Українського військового організаційного комітету було розпочато підготовку до скликання 1-го Всеукраїнського військового з'їзду. Підготовку до з'їзду розпочала і Всеукраїнська юнкерська спілка. Так, Рада спілки звернулася з відозвою до всіх військових шкіл присилати своїх делегатів на з'їзд та організувала агітаційну комісію, яка безпосередньо займалася підготовкою військових шкіл до з'їзду.

1-й Всеукраїнський Військовий з'їзд, що проходив у Києві з 5-го по 8-е травня 1917 року, прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти. В ній було визначено такі головні завдання:

- здійснювати навчання у військових школах українською мовою;
- відкривати військові школи від найнижчих до вищих;
- військові статuti та різні підручники перекласти українською мовою;
- для українських військових громад і гуртків випускати літературу (газети, журнали, книжки і агітаційну літературу) з державних коштів;
- відкривати просвітні курси у війську [28, с. 170].

З'їзд доручив практичне проведення українізації існуючих вже в Україні військових шкіл (юнкерських, прапорщицьких, морських, авіаційних та ін.) Центральній Раді та Українському військовому комітетові. До складу Українського військового генерального комітету від молоді було обрано чотирьох військових-прапорщиків [15, с. 357].

Розпочалася активна праця щодо реалізації постанов з'їзду. Рада всеукраїнської юнкерської спілки закликала Товариство юнкерів-українців всіх військових шкіл негайно надіслати списки юнкерів-українців, що бажають вступити до українського війська з повідомленням, коли мають скінчити школу і помітками Ради товариства про їх ставлення до національної справи [29]. Проте Тимчасовий уряд та загальноросійські партії вкрай вороже поставилися до таких домагань юнкерів і намагалися всіляко протидіяти українізації військових шкіл. У відповідь Всеукраїнська юнкерська спілка на загальних зборах 28 травня 1917 року постановила – відмовитись від усіх вакансій в неукраїнських частинах і не на території України [30].

Незважаючи на імперську політику Тимчасового уряду щодо українського військового руху і боротьбу між автономістським та самостійницьким табором навколо питання створення регулярних Збройних Сил, стихійна українізація військових училищ ще більше

активізується. У Києві успішно проходила українізація 2-ї та 5-ї шкіл прапорщиків [31, с. 7]. В Одесі найорганізованіше здійснювалася українізація офіцерської піхотної школи, начальником якої був генерал-майор М. Омелянович-Павленко [32, с. 53]. У Миколаївській військовій академії утворилася Українська академічна рада. Ця організація підтримувала постійні стосунки з Києвом і обмінювалася думками з приводу різних подій, що відбувалися у Петрограді [33, с. 152].

Більш поміркованими стали погляди вищої військової влади щодо українізації російської армії після провалу наступу військ на Південно-західному фронті у липні 1917 року. Він підтвердив, що в умовах розкладу російської армії під впливом більшовицької агітації український рух був досить організуючим фактором. Тому генерал Л. Корнілов задовольнив прохання С.Петлюри переводити офіцерів-українців з різних частин в ті військові частини, які були призначені для українізації з заміною офіцерів-неукраїнців. Телеграма про перевід офіцерів-українців була вислана із Ставки штабів Північного, Західного, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів [15, с. 370].

З іншого боку, російський уряд не задовольнив вимогу УВГК українізувати три корпуси, що відзначилися у наступі 1 липня на Південно-західному фронті. Навпаки, за розпорядженням уряду призначалися інші частини для українізації. Такі дії Росії було рішуче засуджено на засіданні Ради всеукраїнської юнкерської спілки. У резолюції, яку було прийнято 16 липня 1917 року, відзначалося, що: “Рада всеукраїнської юнкерської спілки, котра об’єднує 32 військові школи, вважає доконче необхідним аби УВГК негайно найрішучіше взявся за формування українських частин і до того на території України, збираючи тим до захищення її тих, кому найбільш зрозумілі та близькі її вільне існування та загальний добробут. В заходах до цього ми бачимо єдину змогу припинити наступ на нашу країну ворога зовні, поставивши проти нього ту частину армії, котрій найпотрібніше, аби земля її не була зруйнована наступаючою ворожою армією, а також відступаючим дезорганізованим російським військом, несучим безмірну шкоду населенню України. Свідоме національне військо з нашого погляду не дасть також змоги вести контрреволюційну пропаганду на Україні, яка побільшується з кожним днем і не можна уникнути тих прикростей та непорозумінь, які є наслідком того, що у нас чинити порядок та обороняти спокій доверяють військовим частинам з чужих людей, котрі не розуміють наших потреб та виникаючих з них домагань” [34]. Таким чином Рада всеукраїнської юнкерської спілки заклала УВГК до радикальних дій в напрямку формування українських Збройних Сил.

Отже, молодь відіграла важливу роль у процесі українізації тилкових резервних частин Південно-західного та Румунського фронтів. Національно свідоме молоде старшинство та прапорщики були серед ініціаторів та організаторів українізації тилкових гарнізонів цих фронтів. Велику організованість та самовідданість продемонструвало юнкерство, яке виступало за створення національного українського війська революційним шляхом. Також для розгортання національно-визвольного руху у запіллі особливе значення мала позиція українського студентства, яке становило вагомий відсоток тилового старшинства. Документи свідчать, що значною мірою саме за їх рахунок формувалися ряди агітаторів та організаторів українізації тилкових частин. Вони відіграли важливу роль у нейтралізації більшовицької агітації.

1. Голубко В. *Армія УНР. 1917-1918.* – Львів, 1997. 2. *Робітнича газета.* – 1917. – 31 березня. 3. *Робітнича газета.* – 1917. – 5 травня. 4. *Робітнича газета.* – 1917. – 18 квітня. 5. *Свтимович В. Військо йде: Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві.* – Львів, 1937. 6. *Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради.* // *Український історик.* – Нью-Йорк –

Мюнхен, 1973 – № 3-4. 7. *Нова Рада*. – 1917. – 25 березня. 8. *Вісник Союзу Визволення України*. – Відень, 1917 – 22 квітня. 9. *Нова Рада*. – 1917. – 21 квітня. 10. Монкевич Б. *Піонери українського війська*. // *Табір*. – 1927. Ч. 4. 11. *Свобода*. – 1917. – 21 квітня. 12. *Нова Рада*. – 1917. – 22 квітня. 13. *Нова Рада*. – 1917. – 26 квітня. 14. Липа Ю. *Одеська "Січ" // За державність*. – Каліш, 1935. – 3б. 5. 15. Дорошенко Д. *Історія України 1917-1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради*. – Ужгород, 1932. 16. Бабичев Г., Крупельницькая Н., Кузнецов А., Лобов И. *Боевая юность. Воспоминания*. – Симферополь, 1958. 17. *Нова Рада*. – 1917. – 2 квітня. 18. *Нова Рада*. – 1917. – 9 квітня. 19. Монкевич Б. *Бій під Крутами // Поступ* – 1929. – №2. 20. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. *Генералітет українських визвольних змагань*. – Львів, 1995. 21. *Нова Рада*. – 1917. – 31 березня. 22. *Нова Рада*. – 1917. – 22 квітня. 23. *Нова Рада*. – 1917. – 15 квітня. 24. ЦДАГО України. Ф.57, оп.2, спр.120, арк. 7 зв. 25. *Робітнича газета*. – 1917. – 10 липня. 26. *Нова Рада*. – 1917. – 30 квітня. 27. *Нова Рада*. – 1917. – 29 квітня. 28. *Вісті з Української Центральної Ради*. – № 7. – травень. – 1917. // *Український історик*. – 1987. – № 1-4. 29. *Нова Рада*. – 1917. – 21 травня. 30. *Нова Рада*. – 1917. – 31 травня. 31. Євтимович В. *Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини*. – 1937. – ч. 12. 32. Тимченко Я. Михайло Омелянович-Павленко. *Генерал армії УНР. // Військо України*. – 1996. – № 9-12. 33. Савченко В. *Спогади про український рух у ХІІ російській армії в 1917 році. // За державність*. – Каліш, 1929. 34. *Робітнича газета*. – 1917. – 27 липня.

Н.М. Барановська

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІЙСЬК ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ І VIII АРМІЇ РУМУНСЬКОГО ФРОНТУ ВОСЕНИ 1917 РОКУ

© Барановська Н.М., 2001

Розглянуто процеси українізації армії восени 1917 року і ставлення українізованих частин до більшовицького жовтневого перевороту.

This article deals with the problem of organizing Ukrainian units in the Russian army in the autumn of 1917 and the relationship of these units to the Bolshevik October revolt.

Протягом усієї історії цивілізації збройні сили були головним чинником у створенні державності та становим хребтом її існування. Місце, відведене армії у структурі суспільства, визначає її особливу роль у переломні моменти історичного розвитку. Таким був період, який настав після повалення російського самодержавства і вилився у визвольну українську революцію, кінцевою метою якої було відновлення української держави, перебудова системи національних та політичних відносин. Розвиток революції за короткий час привів до політизації вояків і всіх армійських структур, українізації військових частин на Південно-західному, Румунському фронтах та Чорноморському флоті, які були дислоковані на території України.

Швидка втрата авторитету органами державного управління восени 1917 року, їх повна безпорадність і некомпетентність у розв'язанні глобальних проблем революції супроводжувалась остаточною дезорганізацією армії. У вересні-жовтні 1917 р. російську армію, як і все суспільство, повністю поглинула стихія народного невдоволення. Криза влади,